

בדיני מת וגברא קטילא

הרב צבי שכטר

א. המקור בחומש למושג גברא קטילא

עחי' הגר"ז (פ"א מהל' רוצח) שליקט את כל המקורות שבש"ס תוספתא ורמב"ם בענין זה – למאי הלכתא אמרינן שאדם חי שנידון כגברא קטילא – דינו כמת. ועיי"ש (בד"ה והנה לפי הגירסא) שהביא מדברי הרמב"ם פ"ה מרוצח ה"י: "נכנס לעיר מקלטו ויצא חוץ לתחומה בזדון, הר"ז התיר עצמו למיתה, ורשות לגואל הדם להרגו, ואם הרגו כל אדם – אין חייבין עליו, שנאמר – אין לו דם, עכ"ל, הרי מפורש בדברי הרמב"ם דהא דכל אדם אין חייבין עליו ילפינן לה מקרא דאין לו דם, א"כ, הוא זה דין מסויים בפנ"ע הנאמר בתורה על רוצח שיצא חוץ לעיר מקלטו שאין לו דם, ואין חייבין עליו. ונראה דדעת הרמב"ם היא דבאמת שני דינים נאמרו ברוצח שיצא חוץ לעיר מקלטו, חדא, הדין של גואל הדם – לריה"ג מצוה ולר"ע רשות, וזה נלמד מקרא דורצח גואל הדם את הרוצח... והדין דאין לו דם הנאמר בסיפא דקרא הוא דין בפנ"ע, והוא דין הנאמר על עצמו של הרוצח, דחלה בו תורת אין לו דם, ואין חייבין על רציחתו, ודין זה אינו שייך דוקא לגואל הדם, כי אם דעיקר דינו הוא חלות דין בגופו של הרוצח, דדין תורת אין לו דם עליה, וממילא דאין עליו חיוב רציחה כלל אף לכל אדם וכו'.

ועיי"ש עוד (בד"ה והנראה לומר בזה) דבאמת גם ברודף דין גברא קטילא שלו הוא דין מיוחד מגזה"כ, וכדכתיב בקרא גבי בא במחתרת – אין לו דמים, וא"כ נאמר בזה דין מסויים, דמלבד עיקר ההצלה של הנרדף חלה על עצמו של הרודף (ובא במחתרת) תורת אין לו דמים, ושני דינים נאמרו ברודף, חדא – עיקר דין הצלה של נרדף, שניתן להצילו בנפשו של רודף, ושנית – דהרודף עצמו תורת אין לו דמים עליו לגבי כל הדינים, ודבר זה יש ללמוד מדברי הרמב"ם בפ"ט מהל' גניבה ה"ז וכו'.

הרי להדיא דדרשינן לישנא דקרא דדמים לו, ולישנא דקרא דאין לו דמים – דקאי אעצמו ואגופו של הרודף, ושל הרוצח שיצא לחוץ לעיר מקלטו דדמים לו ר"ל – שדינו כחי, כאדם שדמיו זורמים והולכים בעורקים שלו, ואין לו דמים מורה שדינו כגברא קטילא, כלומר, כאדם שאין לו מרוץ-הדם. ועיי"ש באדרת אליהו, להגר"א שכתב אין לו דמים, דמותר להרוג אותו אפילו בשבת, כדבר שאין לו דם,

דמותר להרגו בשבת¹. ופירוש זה בא הראב"ע לסתור בכתבו, ויש לתמוה מן המפרשים דמים חיים, א"כ – מה הוא איש דמים, דמיו בו. ונראה דאיה"נ דאין זה פשוטו של מקרא אלא דרשת חכמים.

ב. הגדרת ענין החיות בהלכה

ועפ"י פשוטו נראה, דהמקור להך דרשת חכמים לקרוא להחי על שם מה שדמיו זורמים ונמשכים והולכים בעורקים שלו, הוא ע"פ הכתוב בפ' ראה, כי הדם הוא הנפש, שנראה מפשוטו של מקרא, דזהו הקובע לחיות בבע"ח – מרוץ הדם. ועתוס' כתובות (ה: ד"ה דם, שהחובל בשבת חייב משום נטילת נשמה, כי הדם הוא הנפש, ומ"ל קטלה כולה ומ"ל קטלה פלגא. ובבאור הנצי"ב לשאילתות (סי' ס' אות ט') הביא שכ"ה בירושלמי פרק כלל גדול, המוציא דם בשבת חייב משום נטילת נשמה. וכן עי' יפה עינים למס' שבת (דף ק"ז). ולדעת התוס', אף בנצרך הדם נמי חייב משום נטילת נשמה. [ודלא כדעת רש"י², שסובר שחייב משום צובע], ונ"מ בזה אף לדין הטפת דם ברית, עחז"א (חיל"ד סי' קנ"ד אות ג') דסגי בשרט בעלמא, והשרט אין לו שיעור, דא"צ טיפת דם בפועל, אלא כל שנצרך דם כלשהו כדרך שרט בעור דק שבדק סגי.

וכן נפק"מ בזה לענין מכה אביו ואמו, דמבואר במשנה בסנהדרין (פה: דהמכה אביו ואמו אינו חייב עד שיעשה בהם חבורה, ושאלו בגמ' (פד:): דמאחר דדין זה נלמד מקרא דמכה אדם יומת, ואימא אע"ג דלא עביד בה חבורה... אמר קרא, מכה אדם ומכה בהמה, מה מכה בהמה עד דעביד בה חבורה, דכתיב בה נפש, ונפש משמע דם, דהוה חבורה, פרש"י, אף מכה אדם, עד דעביד חבורה. ועיי"ש בביאור הנצי"ב, דבהכה אביו ונצרך בו הדם ולא יצא, ד"ל דתלוי במחלוקת רש"י ותוס' הנ"ל אי נצרך הדם דינו כנטילת נשמה על אותו הדם א"ל.

ועכ"פ מתבאר מדברי הגמ' כאן ג"כ, כי הדם הוא הנפש היא לא סתם מליצה בעלמא, אלא שעפ"י דין זוהי הגדרת חיות בבע"ח – מה שהדם זורם בעורקים. ואפילו לדעת הרמב"ם הסובר דחובל חייב משום תולדה דדש, ודלא כדעת התוס' והירושלמי הנ"ל, היינו משום דלית לי' הך סברא דמ"ל קטלה כולה מ"ל קטלה הדם, אבל מכ"מ מסכים הוא להגדרה הנ"ל, שחיות בע"ח תלוי' במרוץ הדם, כמתבאר מתוך הגמ' פרק הנחנקין, ומתוך לשונות פסוקי החומש שהבאנו.

1. כעין זה מצינו ב"בן שמונה" חי, שהקזת דמו או חבלה בו בשבת איננה אסורה מן התורה אלא נחשבת כ"מחתך בשר" (שבת קל"ו ע"א. ורמב"ם, הלכות מילה, פ"א הי"ז). - העורך

2. ראה ב"ק סוף דף לד ע"ב, רש"י ד"ה "בצריך לכלבו". ומבואר שם שגם לדעת רש"י יש איסור נוסף על צובע בהקזת דם, ורק בנצרך הדם אע"פ שלא יצא נזקקין לאיסור צובע למ"ד שחובל חייב רק אם צריך הדם לכלבו. ולפ"ז מיושבת קושיית ר"י על רש"י בכתובות ה ע"ב, תוס' ד"ה "דם מיפקד פקיד". וכן למד החת"ם סופר (בחיודושינו לכתובות ה ע"ב, ד"ה "או דילמא") בדעת רש"י מסברא דידיה, אך לא ציין למפורש ברש"י ב"ק לד ע"ב. - העורך

ובפשוטו נראה דזהו כל ענין יחוד דם שחיטה (או דם הקזה) שהנשמה יוצאה בו, בניגוד לשאר הדם, דלחכמים דר"י (כריתות כ:): ליכא כרת אלא בדם שהנשמה י"ב, ואפילו לר"י דמחייב כרת אפי' בדם התמצית, מכ"מ מודה הוא (גמ' שם כב.) לענין כפרה, שנאמר כי הדם הוא בנפש יכפר, דם שהנפש יוצאה בו – מכפר, ושאינן הנפש יוצאה בא – אינו מכפר. וכן נפק"מ לענין הכשר זרעים, דתנא דבי רבי ישמעאל (שם בגמ') ודם חללים ישתה, פרט לדם קלוח שאינו מכשיר את הזרעים, ועיי"ש ברש"י, תוס', ושט"מ (אות י"ג). ופשטות הגמ' מורה שעצם יציאת הדם גורם למיתת הבע"ח עפ"י דין – במה שיצא מן הגוף ואינו עוד זורם והולך בעורקים, ובשעה שכל"כ הרבה דם יוצא, שאז הוא הבע"ח במצב ששוב לא הדר בריא (כאשר הביא האגר"מ שיוצא להלן מהגמ' בחולין), אז – אותו הדם של אותה שעה יש לו דינים מיוחדים.

ג. הגדרת מיתה באבר אחד

וכן מתבאר נמי מתשו' אגר"מ, דעי' גמ' ע"ז (ה:): א"ר אלעזר מנין למחוסר אבר דאסור לבני נח, דכתיב ומכל החי מכל בשר שנים מכל וכו', אמרה תורה, הבא בהמה שחיינ ראשי אברין שלה. ועגמ' קידושין (כד:): תנא, תמות וזכרות בבהמה ואין תמות וזכרות בעופות. יכול יבשה גפה נקטעה רגלה נחטטה עינה, ת"ל מן העוף ולא כל העוף. הרי דאף יבשה גפה דינה כמחוסר אבר הפוסל בעופות. ואף דלא נקטע הגף מגוף העוף, מכ"מ עאגר"מ (או"ח ח"א סי' ח') שביאר עפ"י המשנה בכורות (לז.) והגמ' חולין (מו:), שכל שנפסק זרם הדם מאבר זה באופן שא"א לחזור, זה נחשב כבר כמיתת אותו האבר, ותו לא חשיב כחיינ ראשי אברים שלה, אלא כמת, ודינו כנקטע אותו אבר, ולא כל האברים שוים בזה לשיעור יבשות – מתי הפסקת זרם הדם א"א לו לחזור לקדמותו, דבאזון דקא שליט בה זיקא י"ל דלא הדרא בריא, אבל ריאה דלא קא שליט בה אוריא, י"ל דהדרא בריא, עיי"ש בגמ' חולין.

ומתוך הגדרה זו פסק לדינא לענין יבשה ידו השמאלית (ביבשות גמורה, שאפילו אם תנקב לא תוציא טפת דם, והיא הנקראת גענגרין בלעז, והעידו בזה הרופאים שאותה היד תתחיל להסריח למרות מה שהיא עדיין מחוברת אל גוף האדם, כמו שתסריח יד המת ממש, אלא שלא כל אברי הגוף מסריחים בשוה לאחר מיתת גוף הבע"ח) – דלא שייך לומר שיצא י"ח מצות תפילין במה שמניח על היד היבשה, שדינה כמתה וכניטל ממש דמי. אבל אם יש רק שיתוק ביד (פאראליזירט) ועדיין הדם זורם והולך בעורקי היד, לא הסכים הגרמ"פ לדעת הסוברים דאף בכה"ג אינו י"ח תפילין על אותה היד. וכתב בזה, וזכרוני שאבא מארי הגאון זצ"ל שהיה ל"ע חולה שבעה חדשים האחרונים מחייו במחלת הפאראליז בצדו השמאלית, הניח תפילין על ידו השמאלית שהיתה פאראליזירטע.

אלא שהוקשה לו להגרמ"פ בדברי הראב"ד שהובאו בחי' הרשב"א לקידושין שמה, שדוקא ביבשה גפה בעוף דינא הכי ולא ביבשו שאר אברים, הואיל וכל כוחו של העוף בכנפיו. ועתשו' אבנ"ז (או"ח סי' א') דלכן נקרא שם הבע"ח עוף, ע"ש

הפסוק – ועוף יעופף על הארץ, וא"כ אדרבא מזה מוכח להדיא להיפך דביבש איזה אבר אחר, שאין לדונו כמת. ועיי"ש באגר"מ מש"כ ליישב בזה, דכוונת הראב"ד היא ל"ד על יבשה אלא אף על נקטעה, לומר דאף דנקטעו שאר אברי העוף שאינם מעיקר גופה וכחה, לא יהי' העוף פסול לגבי מזבח. ועיי"ש בספר מענה לאיגרות (ס' הערות ומשא ומתן על תשו' הגה"צ בעל האגר"מ, ז"ל) שבאמת פשטות לשון הראב"ד אינו משמע כן. וכן עיי' אבנ"ז הנ"ל שתפס לדינא ממש כחילוקו של האגר"מ בין יבשה ידו השמאלית (בגענגרין) לבין נשתקה (בפאראל"ז), אלא שהבין בדעת הראב"ד, שהבין הוא בלשון הברייתא קידושין הנ"ל דיבשה גפה ר"ל שנשתקה, אך לא מיירי ביבשה ממש, ודהכי הוא דמחלק הראב"ד בין גפה לשאר אבריה, אבל ביבשה ממש, אף בשאר אברי העוף הי' פסול להקרבה, דאין כאן חיון ראשי אברים שלה. אכן בתשו' אמרי יושר (ח"ב סי' י"ד), ובגליוני הש"ס להרג"י ענגיל לקידושין (שמה), [ובעוד כמה אחרונים שהובאו דבריהם באגר"מ הנ"ל, ובס' מאסף לכל המחנות להל' תפילין (סי' כ"ז ס"ק ט')] הבינו בדברי הראב"ד דמיירי ביבשה לגמרי, ואע"פ כן דוקא גפה ולא שאר אבריה, ודלא כהבנת האגר"מ, אלא דס"ל כנראה דאין בכלל דין שכזה, שבגלל שפסק זרם הדם מאיזה אבר פרטי, שיהא דינו של אותו האבר כאבר מת – כל עוד שעדיין לא פסק עיקר מרוץ הדם משאר הגוף. דאף דאיתא במשניות דחולין (דף קכ"ז סוף ע"א, ודף קכ"ט ע"ב) דאבר ובשר המדולדלין באדם ובבהמה חי' ועוף דינם כאבר מת (חוץ מלענין טומאת אמ"ה) כשאינם מעלים ארוכה, אע"פ דעדיין מעורין בעור עם שאר הגוף, ס"ל לכמה מגדולי האחרונים [דלא כדעת בעל האגר"מ הנ"ל] דהיינו דוקא כשהם עכ"פ מדולדלין, אבל אם הם מחוברים לגמרי עם שאר הגוף אלא שייבשו (ושלט בהם גענגרין), עדיין דין אותם האברים כחיים לכל דבר.

ד. ענין האברים שהנשמה תלויה בהם

ומעתה יש לדון בענין מות מוחי, אשר לפי מיטב ידיעת רופאי זמננו גדר ענינו הוא שנפסק זרם הדם מן המוח באופן דלא הדר בריא, והנה לפי"ד הגאון בעל אגר"מ הנ"ל [לענין הנחת תפילין על היבשה, ה"נ] י"ל דהמוח חשיב כאבר מת למרות מה שעיקר מרוץ הדם ממשיך לפעול בשאר אברי הגוף מכח הרספירטור. ומעתה יש מקום לטעון ולומר, דהנה בכמה מקומות בתלמוד ייחדו התנאים מספר אברים מסויימים שבגוף כאברים שהנשמה תלויה בהם, עיי' תוספתא שהובאה בגמ' נזיר (כא): ידי נזירה ורגלי נזירה ל"א כלום, ראשי נזירה כבדי נזירה, ה"ז נזיר. זה הכלל, דבר שהנשמה תלויה בו, ה"ז נזיר. וכן נ"מ לדין פשטה קדושה בכולה במקדיש אברים (בתמורה דף י"ד ע"ב), וכן נ"מ לערכין (עיי"ש במשנה כ.), ערך ידי וערך רגלי עלי ל"א כלום, ערך ראשי וערך כבדי עלי – נותן ערך כולו, זה הכלל, דבר שהנשמה תלויה בו, נותן ערך כולו. וכן עגמ' בכורות (ג.) שנחלקו האמוראים בדין שותפות עכו"ם שפוטרת מן הבכורה, כמה תהא שותפות של עכו"ם ותצא פטורה מן הבכורה, דלחד מ"ד בעינן דבר שעושה אותה נבילה, ושיעור זה היינו – אבר שהנשמה תלויה בו, ועיי' ש"ך ליר"ד סי' ש"כ סק"ג שהביא מתוס' פרק בתרא דמס' ע"ז ומהגהות

מרדכי ומס' אגודה, שמן הנכון להחמיר בזה להקנות להנכרי אבר שהנשמה תלוי' בו. ועי' רמב"ם בפיה"מ לערכין שמה (פ"ה מ"ג) שכתב, כגון מי שאמר ערך חצי לבי עלי, או חצי כבדי עלי. וכ"ה לשונו ברפ"ב מהל' ערכין, ערך לבי או כבדי עלי, נותן ערך כולו, וכ"כ עוד פט"ו ממעה"ק ה"ב, האומר לבה או ראשה של זו עולה, הואיל ודבר שהנשמה תלויה בו הוא, כולה עולה. וכבר עמד על כך בס' אור הישר למס' ערכין (כ.), מדוע שינה הרמב"ם מלשון המשנה והברייתא, ונקט כדוגמא של אבר שהנשמה תלויה בו – את הלב, מה שלא נזכר בגמרא, עיי"ש. וכנראה דכן היתה הגי' לפניו. נמצינו למדים שיש לכה"ג אברים הנחשבים (עפ"י דין) כאבר שהנשמה תלויה בו: הלב והמוח והכבד³.

ובענין זה דאבר שהנשמה בו יש להסתפק, היאך קבעו חכמינו ענין זה, שדוקא ג' אברים הללו הם הם הנחשבים כאברים שהנשמה תלויה בהם, אם הי' ד"ז בקבלה מכח הלל"מ, או שקבעו ד"ז עפ"י חכמת רופאי זמנם [וזהו כעין ספקו של הח"ס בתשובתו (חיר"ד סי' רל"ח ד"ה וניחזי), ומעתה יש מקום לבעל הדין לומר דאולי י"ל דנפק"מ לדינא יש בין שני צדדים אלו לענין אם אפשר לנו בזה"ז לשנות את הקביעות הזאת, דאם כך נמסרה מכח הלל"מ, אזי א"א לשנותה בזמן מן הזמנים, אכן אם נתפוס שכך קבעו חכמי התלמוד עפ"י דעת רופאי זמנם, אולי ניתן להיאמר שבזה"ז אפשר לנו לקבוע אחרת עפ"י רופאי זמננו.

והי' נראה להעיר על זה מדברי החזו"א (חיר"ד סי' ה' אות ג') עפ"י הגמ' במס' ע"ז ט., דתנא דבי אליהו, ששת אלפים שנה הוי העולם, שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח וכו', וכבר עמד שם המהרש"א בח"א על כוונת הברייתא, דמאי ר"ל במאי דקאמר שב' אלפים אחרונים המה ימות המשיח, אטו ר"ל דליכא עוד בתקופה זו האחרונה שום לימוד התורה, וביאר דכוונת הברייתא היא לומר, שכשניתנה תורה, ענין לימודה יהי' נוהג עד סוף כל העולם, אלא דבב' אלפים האחרונים, נוסף על מאי דהויא עדיין מתקופת התורה, היא ג"כ מתקופת ימות המשיח, וכן משמע קצת מלשון רש"י שמה, שכתב בד"ה שני אלפים תורה, בלא ימות המשיח, ומשמע דר"ל דבב' אלפים אחרונים הויא תקופה של תורה ביחד עם האפשרות של ביאת המשיח.

אכן החזו"א כנראה תפס, שכמו שב' אלפים ראשונים היא תקופת תוהו לבד, וב' אלפים אמצעיים היא תקופת תורה לבד, ה"נ התקופה אחרונה היא תקופת ימות המשיח לבד – ואינה עוד תקופת תורה, וביאר, שקביעות כל ההלכות היתה צריכה להעשות באותן השנים⁴, וכן נקבעו אז כל הלכות טריפות לדורות, ואין לנו תורה

3. וכ"כ הרמב"ם (בס' אגרות הרמב"ם, מהדורת קאפח, מוסד הרב קוק, תשמ"ז, עמוד קס"ד), כבר ידעת השקפתו [של גאלינוס, שהי' רופא יווני שחי בתקופת התנאים] באברים הראשיים שהם שלשה, הלב והמוח והכבד.

4. הרמב"ם כתב רפ"ב מהל' ממרים, ב"ד גדול שדרשו באחת מן המדות כפי מה שנראה בעיניהם שהדין כך, ודנו דין, ועמד אחריהם ב"ד אחר, ונראה לו טעם אחר לסתור אותו, הר"ז סותר ודן כפי מה שנראה בעיניו, שנאמר אל השופט אשר יהיה בימים ההם, איך חייב

חדשה אחריהם, והיתה קביעות הטריפות כפי השגחתו ית' בזמן ההוא וכו'.⁵ וה"נ נ"ל לנד"ד, דאפילו נתפוס כאותו הצד שקביעות הגדרת המות ע"י התנאים היתה עפ"י חכמת רופאי זמנם, נראה לומר שאין לנו היכולת לשנות את הקביעות בזמננו – עפ"י ידיעת רופאי זמננו, ורק אילו היתה קביעות רגע המות בזמן התלמוד עפ"י איזה תנאים, אשר בזמן ההוא היו מבררים נוכחותם עפ"י חכמי הרפואה באופן פלוני, ניתן להיאמר – שבזה"ז אפשר לנו לברר נוכחותם באופן אחר – עפ"י רופאי זמננו, אבל לשנות את עיקר הגדרת המות מכפי הגדרת חכמי הגמרא וקביעותם, זה נ"ל שא"א – עפ"י יסודו של החזו"א הנ"ל. וממילא, עלינו לחפש ולקבוע בדייקנות – מה היתה קביעות חכמי התלמוד בזה – בהגדרת החיים והמות.

ה. מות שום אחד או כל אחד ואחד מהאברים שהנת"ב

והנה עפ"י מה שהקדמנו עד כאן היה נראה לומר, שקביעות מות אברים בודדים תלויה בהפסקת זרם-הדם (לאותו האבר) באופן דלא הדר בריא, [לפי הגדרת האגר"מ הנ"ל], אלא עדדיין יש להסתפק בהגדרת מות הבע"ת, אם זה תלוי במות שום אחד מהאברים שהנשמה תלויה בהם, או שתלוי במות כל אחד ואחד מאלו האברים שהנת"ב, ובנקודה זו נראה שנחלקו גדולי האחרונים, דבתשו' ח"צ סבור לומר שבניטל הלב חשיב מת תומ"י, ובפ"ת (ליו"ד סי' מ') הביא מתשו' משכנ"י (חיו"ד סוף סי' יו"ד) שהוכיח נגד דעת הח"צ עפ"י הירושלמי למס' ע"ז אמתני'

לכת אלא אחר ב"ד שבדורך. כלומר, דהא דבעינן שיהא הב"ד השני גדול בחכמה ובמנין בכדי לבטל דברי הב"ד הראשון, היינו דוקא כשתקנו תקנה או גזרו גזרה, אבל לא בדרשת דינים דאורייתא. ומקורו של הרמב"ם הוא בירושלמי ריש שביעית, שהביאו התוס' ר"ה (ט). ד"ה ור"ע – בשעה שאסרו למקרא סמכו ובשעה שהתירו למקרא סמכו. ועיי"ש בכס"מ שהקשה, וא"כ אמאי לא פליגי אמוראי אתנאי... ואפשר לומר שמיום חתימת המשנה קיימו וקבלו שדורות האחרונים לא יחלקו על הראשונים וכו'. ומשמע קצת דעפ"י דין אין הבדל הלכתי בין תנא לאמורא. ואילו לפי"ד החזו"א י"ל דז"א, דסוף האלף הרביעי הי' בערך בסוף ימי רבנו הקדוש, (אם נתפוס את החשבון המקובל, ששנת 240 למספרם לפי ספרי ההיסטורי), ודוקא עד הזמן ההוא היה בכחם של חכמי התורה לקבוע הלכות מחודשות.

5. וכה"ג עי' פירושי הגר"א לתפילת חנה (הוצאת הר"ר שלמה ברעוודה, בני ברק, תשמ"ז) עמ' קל"ה, וכמ"ש (פסחים קיח). הני כ"ו כי לעולם חסדו נגד כ"ו דורות שזן בחסדו, והוא עולם התורה כמ"ש (בע"ז ט). שני אלפים תוהו, שאח"כ התחיל התורה, ב' אלפים תורה, וכמ"ש"כ (בראשית כ') אלה ת"לדות ה"שמים ו"הארץ בהבראם. תהו עד אברהם (הברא"ם אותיות אברהם), ובחורבן אחר ד' אלפים חזר לתהו וכו', ובזמן הבית היו קוצרים (דברי תורה) בכל יום וזורעים מחדש, אבל בזה"ז אין עולם ניזון אלא מספיחים. ועיי"ש עוד לעיל בעמ' קל"ד, ואדם אין לעבוד את האדמה... כשהאדם מהיר ומצליח במלאכתו, אז משקה אותם, משא"כ בלא"ה אז היא שותה ממנה מה שהקשו אותם הראשונים ונשאר בה וכו', וכ"ה בתורה, שעתה אין אנו מקבלים שום דבר חדש בתורה כמו בזמן ביהמ"ק אלא מה שאנו מוצאים כתוב בספרי הראשונים, ובזמן ביהמ"ק היו משקים לתורה... וזו היא השקת התורה, משא"כ עתה מלכה ושירה וגו' אין תורה, ואין לנו אלא ספיחי הראשונים... וכמו הזרע שזורעין בקרקע, שהאדם זרע בקרקע ומביא לה זרע ממקום אחר, וכשאינן אדם טורח בה אז היא נזרעת מעצמה ספיחין ומאכלת לאדם כשאינן אדם שיכול לטרוח בשבילה, וכ"ה בגלות ואדם אין לעבוד וכו' עד שיבוא משיח כמ"ש"כ וכו'.

דעורות לבובין שאסורים בהנאה, [ופרש"י בע"ז (כ"ט): ד"ה ועורות לבובין, שקורעין כנגד הלב, דרכן לעשות כן לעכו"ם, ומוציאין את הלב דרך הנקב וכו'. וכ"ה להדיא בירושלמי שמה]. ובירושלמי שמה הקשו, דהלא בע"ח לא מיתסרי, והיאך נאסרו עורות אלו מטעם תקרובת, ותי', דמאחר שנעשה בה מעשה לשם ע"ז נאסר, וממילא תשמע מינה, שחט בה סימן אחד, נאסר, ותמה ע"ז הרידב"ז בפ"י שמה, דהלא במוציא את לבה מחיים, ע"י העבודה הזאת היא מתה, משא"כ בשחט בה סימן אחד, שרק נעשית טריפה בזה, וא"כ, היאך אפשר ללמוד ד"ז מהך משנה, בעשאה טריפה ל"ל דאינה נאסרת, דבע"ח לא מיתסרי, משא"כ בהוציא את לבה, דמתה תומ"י, ומתה שפיר נאסרת מדין תקרובת. וביאר שמה, דכנראה דס"ל להירושלמי, שלא הוצאת הלב היא העבודה [האוסרת], אלא קריעת העור היא היא העבודה האוסרת, ואינה מתה בכך, ואף לא נעשית טריפה בהך עשיית קרע, ושפיר שמעינן מינה דאף בחתך בה כלשהו בסימן אחד לשם עבד"ן שנאסרת בכך, וכדעת הש"ך ליה"ד סי' ב'.

אכן במשכנ"י הבין דהוצאת הלב היא העבודה, והוקשה לו הך קושיא (של הרידב"ז), והכריח מכאן דהוצאת הלב אינה פועלת לכך שתחשב הבהמה כבר תומ"י כמתה, ועדיין דינה כחי', אלא שטריפה היא, והרי שנחלקו האחרונים בהך ענין דאברים שהנשמה תלויה בהם, אי במיתת שום אחד מהם כבר נדון את הבהמה כמתה⁷, או דבעינן דוקא שימותו כל האברים שהנשמה תלויה בהם. וממילא ה"נ בנד"ד, במת המוח ועדיין שאר האברים חיים מכח זה שמרוץ הדם עדיין מגיע ופועל בהם, דדוקא אם נצרף סברת האגר"מ עם סברת הח"צ יש לקבעו להבע"ח כמת. אכן אם לא נקבל הנחת הגאון בעל אגר"מ הנ"ל, או שנתפוס כדעת הרב משכנ"י [דבעינן שימותו כל האברים שהנשמה תלויה בהם], אז א"א לקבוע עוד את הבע"ח – כמת.

ונראה להעיר עוד, שאם נתפוס לדינא (כצירוף השיטות הנ"ל), שזה שמת מוחו דינו כבר כמת, אזי הוה"נ דיש לנו לומר כן אף בזה שמת הכבד שלו לבד [עיי"ז שנעשה גענגרי"ן], או שניטל הכבד שלו לבד, דכמו שהראש (דהיינו המוח, כנראה)

6. וכן הביא הרמב"ם (שמה עמוד קס"ה) מספרו של גאלינוס, שיתכן שיתגלה הלב... או יקורו בכללותו... ונהג רגיל הוא בזה בזמן השחיטה שעושים בהם כן, ורואים את הבע"ח שכבר (עקר לבו והונח במקום הקרבנות) והיינו ענין עורות לבובין, שהיו מקריבים את הלב להע"ז, כ"ה בהערות מהר"י קאפח שמה, ודלא כדברי הרידב"ז הנ"ל, והבע"ח נושם וצועק צעקות חזקות ובורח, עד שיגבר עליו אבדן הדם, ואז ימות. זה לשונו [של גאלינוס]. התפלאו נא... היאך נוכל להאמין לו בסיפור הזה... ואולי ייאמר לו עוד, כיון שאין מותו נגרם אלא מריבוי יציאת הדם, יתכן שאילו החזקנו קצוות אותם העורקים שהדם יוצא מהם בידינו זמן ממושך, היה מתמיד הבע"ח להחיות גם כשהוא בלי לב, וזה תמוה וכו'. ובהערות מהר"ק שמה ציין למחלוקת האחרונים בדין זה דניטל הלב.

7. ובאמת יש לבאר אחרת לגמרי בדעת אלו החולקים על המשכנ"י, דדוקא בניטל הלב הוא דס"ל דהויא הבהמה כמתה, שהרי תפקיד הלב בבע"ח הוא להזרים את הדם בעורקים, ואם ניטל אבר זה אף שעדיין מרוץ-הדם ממשיך עוד על כמה דקות, אין לזה חשיבות של זרימת הדם, מאחר שכבר הותחל ליפסק, ועומד לישפך וליפסק לגמרי. אך נראה שאפשרות זו עדיין קיימת היא בנוגע להגדרת מות הבע"ח, שתלוי במיתת שום אחד מהאברים שהנת"ב.

נחשב כאבר שהנשמה תלויה בו, אף הכבד דינו כן, וא"כ יצא לנו חידוש גדול לדינא, שאף שמהלך ומדבר ממש, דינו כבר כמת⁸, ואינו יכול לפטור את אשתו בגט באותה שעה וכו' וכו'⁹, וכמו שקשה בעיני בני"א לקבל חידוש כזה, כמו"כ יקשה לקבל חידוש המחדשים שרצו לומר שמות המוח מספיק לקבוע את מות כל הבע"ח בכללותו.

ו. הגדרת גוסס

וטפי הי' נ"ל בזה, לפי דרכו של המשכנ"י, דבאמת אין אנו יודעים בבירור היאך להגדיר את המושג ההלכתי של הגוסס, ונפק"מ רבתי יש בזה לדינא בנוגע לכהן, דבשו"ע יר"ד (סי' ש"ע) הובאה דעת הראשונים שהחמירו כדעת האמורא (שבגמ' נזיר) הסובר שהכהן מוזהר מליכנס לאהל הגוסס, אע"פ שעדיין דינו כחי לכל דבר¹⁰, וע' אגר"מ (ח"מ ח"כ סי' ע"ג אות ג') שלא קבע בזה שום הגדרה¹¹, ומעתה י"ל עפ"י מש"כ באגר"מ (ח"מ ח"א סי' ס"א, הנ"ל) דענין גוסס גדרו – שכבר הותחל בו שעת

8. בכה"ג לא ייחשב כמת אלא כחי ע"פ דברי הגר"א באליהו רבה לאהלות פ"א משנה ו' שמגוייד נחשב כחי "מפני שדעתו צלול" אע"פ ש"אינו יכול עוד לחיות". הרי שאדם הנמצא בהכרה ("דעתו צלול") מוגדר כחי ללא כל קשר למצבו הפיזיולוגי ובאפשרותו להמשיך ולחיות בדקות הקרובות. ואם כן אין לדמות מות מוחי למות של אבר אחד שהנשמה תלויה בו, והאדם עדיין בהכרה.

9. ואל תתמה על כך, שהרי בין כה וכה דעת רש"י לקידושין (עח:): שגוסס אינו יכול להקנות ולא ליתן גט, עיי"ש בתוד"ה לא, וכן דעת הר"ר יואל מבונ"א, היר"ד ברא"ש שמה (פ"ר סי' ט"ז), ומסתמא החולה הזה בין כה וכה יהיה דינו כגוסס – אפילו נתפוס שאין דינו כמת ממש, וכאשר יתבאר בהמשך דברינו.

10. ובמק"א (עי' בית יצחק, שנת תשמ"ה, במאמרנו בגדר האיסור דטומאת כהנים, אות ה'. ועיי"ש הערה 8), הבאנו דעת הג"ר חיים עוזר והג"ר אלחנן וואסרמן ז"ל, שגדר אי' הכהן ליכנס לאהל הגוסס הוא לא מכח החשש שמא ימות עליו בפתע פתאום, ונמצא שנטמא הכהן. אלא גדרו, הואיל והגוסס "עומד למות", [אשר זהו כנראה גדרו של הגוסס] אסור לכהן להתקרב למת, או לאחד ש"נוטה למות", למרות מה שאיננו נטמא בכך. והואיל וכן נתעורר אצלנו ספק, לפי דעת הני תרי גאוני, בכהן שאביו גוסס הנוטה למות, אם מותר לבן להיות אתו באהל אחד, דהא דהכהן מותר ומצווה לטמא לז' הקרובים, קיי"ל בשו"ע (יר"ד שע"ג ס"ה כרמ"א) דהיינו דוקא לצורך הקבורה, אבל כאן, כל זמן שאביו חי, לא שייך לומר שבנו הכהן עוסק ומטפל בקבורתו, שהרי עדיין חי הוא, ואם נתפוס (כנ"ל) שאין האיסור בגוסס מטעם חשש שמא ימות ברגע זה, אלא שאסור כבר עכשיו להיות עם זה, שעומד למות, אולי י"ל שאף בבנו יש לאסור, דהמתיר לטומאת כהנים (דהיינו הטיפול וההתעסקות בקבורת המת, אשר הוא חלק מניהוג האבלות), לא נוהג אלא לאחר מות אביו. ועיי'.

11. ועי' אור אלחנן (תולדות הג"ר אלחנן וואסערמן) ח"א, עמוד ערב: בימים האחרונים לחייה (של אשתו, שמתה מחולי הסרטן), כשאיבדה הכרתה לא הניח לרופא היהודי ד"ר נכומובסקי שיזריק לה במו ידיו נסיון רפואי, כי חשש אולי היא כבר במצב של גסיסה, וכשהרופא עמד על כך שהזריקה חיונית – הורה לו שיזמין לצורך זה את האסיסטנט הנכרי שלו עכ"ל. הרי משמע שלא ידע בבירור לקבוע זמן הגסיסה עפ"י דין. וכהוראת הגוה"צ ר' אלחנן ז"ל, הורה לנו גם כב' מוהר"ר מרדכי גיפטער שליט"א, בזמן שהי' חותני [כב' מוהר"ר אהרן יעצ'י שפירא ז"ל] גוסס, והי' מוטל למשכב – ישן בקומא – בבית החולים הר סיני, ורצה בני משפחתו להפכו קצת על המטה – בכדי להקל עליו מן הייסורים, והורה להם הגאון הנ"ל שידקדקו לבקש מאחת האחיות הנכריות אשר שמה, שיעשו הן כן.

המיתה, כלומר, דהמיתה לא חלה ברגע אחד¹², אלא שנמשך לאיזה שיהוי זמן, ועפ"י דרכו של המשכנ"י הנ"ל ניתן להגדירו ככה, דבמת שום אחד מהאברים שהנשמה תלויה בהם, אזי שפיר י"ל שכבר הותחל שעת המיתה, ודינו אז כגוסס, ואין דינו כמת עד שימות כל האברים שהנשמה תלויה בהם^{13,14}.

12. והשוה לשון הרמב"ם בפייהמ"ש לאהלות (פ"א מ"ו) שהגוסס הוא אדם "הנאבק בתהליך המות" הרי להדיא דס"ל שהוא ענין של תהליך. וענין זה של "תהליך המיתה", דבעינן שימותו כל האברים שהנת"ב, נראה שהיא היא דעתו של כב' מוהר"א סאלאווייטשיק שליט"א, עי' אור המזרח, ניסן, תשמ"ח (עמ' 299).

13. ואף דאמר' בגיטין (כח). דרוב גוססים למיתה, ומתבאר – דמיעוטם אינם מתים, ולפי דברינו לכאורה זהו דבר שא"כ להיות שאם כבר מת אחר מהאברים שהנת"ב, היאך שייך שיתרפא ויחיה. ואם נרצה להחזיק בהגדרה זו של "גוסס", מן ההכרח נצטרך לומר דכל שאנו משערים שכבר מת אחד מאלו האברים שהנת"ב, דיינינן ליה כגוסס, וא"צ ידיעה ודאית בכדי לקבוע מצב של גסיסה, ובכה"ג הוא דשייך להיות שמיעוט גוססים לחיים, שבמיעוט המקרים בהם שיערנו שכבר פסק לחולה זרם הדם מאחד האברים שלו שהנת"ב, יוצא לבסוף שטעינו, ומדנתרפא וחי' – הוכיח סופו על תחילתו שבאמת לא הי' גוסס – כאשר שיערנו.

ועי' משנה דערכין (ו:): שהגוסס אינו נערך, ויש להסתפק בזה, מה יהי' הדין אם מישוה נדר ערכו של גוסס, ואח"כ נתרפא אותו הגוסס, האם נימא דאגלאי מילתא למפרע שטעינו בהשערותנו, ובאמת לא היה גוסס באותה שעה, והנודר יסאר חייב לשלם נדרו, או לא. ובמנ"ח (מצוה ש"ג) כתב כדבר פשוט, שאפילו נתרפא אח"כ, ג"כ פטור הנודר מלשלם. וכ"ה בחזו"א למס' ערכין (כח-ט). אכן לפי דברינו יש מקום לדון בזה ולומר, דהיינו דוקא לפי מאי דמשמע מן הגמ', דטעמא דאינו נערך, דלאו בר העמדה והערכה הוא, אכן לפי"ד הרמב"ם פ"א מערכין ה"ג, דהגוסס אין לו ערך... הואיל ורוב הגוססים למיתה, הרי הוא כמת, א"כ יש לטעון ולומר דהיינו דוקא אם בשעת הנדר כבר התחיל בו עכ"פ תהליך המיתה, אך בכה"ג דאגלאי מילתא למפרע שהשערותנו בטעות היתה, י"ל דבכה"ג לא יהי' "דינו כמת" לומר שאין לו ערך.

ועוד יל"ע בהך גמ' דסנהדרין (עח). דההורג את הטרופה לכו"ע פטור, ובהורג את הגוסס ביד"ש – לכו"ע חייב, ופולוגתא דריב"ב וחכמים היינו – בהורג את הגוסס בידי אדם, ולפי מה שביארנו שגדר הגוסס היינו – זה שכבר התחיל בו תהליך המיתה בזה שכבר מת אחד מהאברים שהנת"ב, א"כ – הרי הוא טריפה... [עי' אג"מ חאו"ח (ס' ח'), הנ"ל], ושוב יש לפטרו מטעם הורג את הטרופה. ואולי י"ל, דמגוייד [שדמו הולך ונשפך חוץ לגופו] נמי מיקרי "גוסס", שגם בו התחיל תהליך המיתה, וכמש"כ, מאחר שלבסוף ימות מחמת אבדן דמו, וממילא יל"פ דגוסס כזה הוא דקאמר בגמ' שבהורגו חייב בידי אדם, שאדם כזה אינו בכלל טריפה, וזאת בהקבלה לגוסס בידי אדם – שנחלקו בו התנאים, דמסתמא מייירי במגוייד ביד"א, ה"נ הגוסס ביד"ש, שההורג חייב לכו"ע, מייירי במגוייד ביד"ש, אבל איה"נ, דבסתם גוסס השוכב על מטתו ומת מאפס כוחות, ודננו אותו כגוסס מפני ששיערנו שכבר התחיל בו תהליך המיתה במה שכבר מת אחד מהאברים שהנת"ב, איה"נ דבכה"ג יהי' ההורג פטור, שהרי האדם הזה טריפה הוא, נוסף על מה שהוא גוסס, [וכע"ז עי' אג"מ (ח"ו מ' ח"ב עמוד ש"ח)]. ומאי דמשמע ברמב"ם הנ"ל (פ"ו מהל' אבל ה"ה) ובשו"ע י"ד (ס' של"ט) דאפילו בסתם גוסס המת על משכבו נמי, כל המעמץ עד יציאת הנפש, ה"ז שופך דמים, היינו משום שבהורג את הטרופה נמי איכא איסור רציחה, וכדמשמע מדברי הרמב"ם פ"ב מרוצח ה"ח, שפטור מדיני אדם, ומשמע דעכ"פ חייב הוא בדיני שמים. [וכ"ה באג"מ (ח"ו מ' ח"ב עמוד ש"ח)]. אכן עדיין צ"ע לשון הרמב"ם שם פ"ב מרוצח ה"ז, אחד ההורג את הבריא או את החולה נוטה למות, ואפילו הרג את הגוסס – נהרג עליו, ומשמע דמייירי בגוסס שהי' חולה ומת על מטתו, ואילו לפי דברינו – גוסס כי האי תמיד יהי' דינו כטרופה, ועיין.

ז. מתים חפשים

וכן יש להעיר עוד, דאם נתפוס כאותו הצד הנ"ל, שכל שמת שום אחד מהאברים שהנשמה תלויה בהם, דינו של הבע"ח כולו – כמת, א"כ, במקרה שהוציאו את לבו של חולה ושמו תחתיו לב של אדם אחר, יש לנו לומר שזה החולה שנתרפא דינו עכשיו כמת לאחר תח"מ, שנשאר פטור מכל המצוות, וגמ' נדה (סא:), וכן הוה"נ בחולה שנתחו ממנו את הכבד שלו ושמו בו כבד מאדם אחר, דאף הכבד נזכר במשנה כאבר שהנשמה תלויה בו, [אך אם נתפוס שבמות רק אחד מהאברים שהנת"ב אין דינו אלא כגוסס, אזי שפיר י"ל שלאחר ששמו כבד או לב אחר במקומו, דינו כגוסס שהתרפא, דמבואר בגמ' גיטין (כח.) דרק רוב הגוססים למיתה, אך מיעוטם לחיים, ושפיר ישאר חייב בכל המצוות, ככל שאר גוססים שנתרפאו].

ח. איסור רציחת אחרים ומאבד עצמו לדעת

אך את זה אין לטעון, דלפי הצד שהצענו, שבהסרת הלב לחוד או בהסרת הכבד לחוד, דין החולה כמת, נמצא שעברו הרופאים אאי' רציחה על עצם הניתוח שעשו בגופו של הנתרם בשעה שהסירו את לבו או את כבדו¹⁵, ד"ל בזה, דאילו הי' החולה בעצמו עושה ניתוח זה בעצמו, הרי לדעת המנ"ח לא היה עובר בלאו דלא תרצח אלא באי' קצת פחות – דאך את דמכם. וי"ל דאי' זה (מאחר שאיננו איסור לא תרצח ממש), נדחה הוא מפי פיקו"נ, וכאשר ביארנו כבר במק"א¹⁶, ואף לגרום שיחיה המת שכבר מת, ג"כ גדרו כפקו"נ, לפי"ד התוס' סוף ב"מ (קיד: ד"ה אמר ליה¹⁷, וממילא י"ל נמי, דאף במבקש החולה מהרופאים שהם יעשו את הניתוח

ונקודה זו עמומה היא, דבשט"מ סוף פ"ב דב"ק כתבו, שגדר ההבדל שבין גוסס לטריפה היינו, שטריפה גדרו עפ"י הלכות טריפות דבהמות, שבמס' חולין, אכן דעת הרמב"ם אינה כן, כאשר יובא להלן בדברינו (אות י"ב), דלדעתו גדר הטריפה באדם שההורגו פטור היינו כל שיאמרו הרופאים שמכה זו אין לה תעלה באדם, ובה ימות אם לא ימיתנו דבר אחר. ולדידי' צע"ג, הלא כל גוסס ביד"ש יש להיות דינו כטריפה, ומן ההכרח צ"ל לדידי' – דעכ"פ בעינן שתהא בו מכה לדונו כטריפה, ובשעה שלמדנו מס' סנהדרין בישיבה אמר בזה מ"ר שליט"א, דהיינו – Tissue Damage לכאורה הדברים נוטים למה שביארנו, ועיין.

14. ראה מה שכתב ד"ר יעקב אילני, "הערה בנושא טריפה באדם", ספר אסיא ז, עמ' 207-208, להלן עמ' 115-114, שמחלה פנימית ללא פגיעה של אחת מ"ח טרפויות אינה קובעת טריפה גם באדם, גם לדעת הרמב"ם, וניכרים דברי אמת. עיי"ש.

15. וקשה לקבל דינו של הכלי חמדה, שההורג את חברו ואח"כ מחייהו, אינו עובר אאיסור רציחה, והוכחתו מהגמ' מגילה (ז:): קם רבה שחטיה לר' זירא, למחר בעי רחמי ואחייה, לשנה א"ל ניתי מר ונעביד סעודת פורים בהדי הדדי, א"ל לא בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא, ומשמע דלולא ה"ט שחשש שאולי לא יארע הנס להחיות, לא הי' חושש לאיסור רציחה, ועיין.

16. באור המזרח, ניסן-תמוז תשמ"ג, במאמר בגדרי איסור רבית דרבנן, הערה ד'.

17. הנצי"ב בביאורו לשאלות (סי' קס"ז אות י"ז) הבין, דבמת שאינו בכלל אדם, לא שייך גביה הדין הרגיל דפיקו"נ, הנלמד מקרא דאשר יעשה אותם האדם וחי בהם – ולא שימות בהם,

בעדו, הר"ז גופא שהרשה להם להרגו – מוריד את איסורם שלהם מלאו דלא תרצח לדרגת איסורא דאך את דמכם¹⁸, וכבר הקדמנו שאיסור זה 'הרי נדחה מפני פיקוח נפש, ובכה"ג ליכא למימר שבטלה דעתו (של החולה המבקש מאת הרופאים שימיתוהו) אצל דעת כל בנ"א, ואין בבקשתו כלום¹⁹, שהרי כאן מסתברא מאוד בקשתו, שהרי רוצה הוא מאוד בהארכת ימיו ושנותיו.

וכן הי' נראה להעיר עוד עפ"י החשבון הנ"ל, דאף דלמעשה תפסינן לדינא דאסור להרוג אפילו את הטריפה לשם פיקו"נ של אדם אחר²⁰, שיוכל לחיות כמה שנים ע"י תרומת אבריו של אותו הטריפה, מכ"מ אולי יש להציע, שאם הרשה הטריפה לתרום ממנו אבריו – בשעה שיהי' טריפה, ע"מ להחיות לאריכת שנים לאדם אחר, דיך להתיר ג"כ כנ"ל, דאולי י"ל אף בכה"ג דאין בהרשאה זו משום בטלה דעתו אצל דעת כל בנ"א, וממילא אין ברציחתו משום לאו דרציחה אלא רק משום איסורא דאך את דמכם, וממילא י"ל דזה אפשר לדחות מטעם פיקו"נ²¹, ועיי' 22.

ט. מסקנת הדברים

ותבנא לדינא, בנוגע למות מוחי, דקשה להחליט בזה שדינו כמת לקולא בתורת ודאי [להתיר הסרת אברים מגופו, ולהפסיק את פעולת הרספיראטור], דהדבר תלוי בב' המחלוקות שבין גדולי האחרונים, הא', אם נדון על אבר יחידי שהוא ענגר"ן שדינו כבר כמת, למרות מה שמרוץ הדם בשאר הגוף עדיין ממשיך, וב', אם למיתה סגי במיתת אבר אחד מהאברים שהנשמה תלוי בהם, או דבעינן דוקא – עד שימותו כל האברים שהנת"ב [או, עד שיפסוק מרוץ הדם מכל וכל].

אך לאידך גיסא – לחומרא, נראה שכן צריכים לחוש לצירוף הסברות הנ"ל, כגון למשל בהיכתי-תמצא שבנו יחידו של אדם אחד נמצא במצב של מות מוחי,

שהרי איננו בגדר אדם, אך אכתי שייך גביה דינא דושמרו בנ"י את השבת, אמרה תורה חל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, אך הדין הזה נוהג בודאי ולא בספק, כמבואר ביומא (פה), ולזה כיוונו התוס' במש"כ – שברור הי' לו שיחייבו. אכן רוב העולם אין מבינים כן בכוננת דבריהם, אלא דס"ל דאף בהחייאת המת ג"כ נוהג דינא דפיקו"נ שדוחה לכל אי' תורה, אך בעינן בכה"ג שיהי' ברור לו מלכתחילה, דאל"כ – אין להחשיב את זה אפילו כספק סכנ"פ, דמהיכא-תיתי שיוכל להצליח להחיות את המת.

18. ענין זה מבואר אצלנו במאמרנו הנ"ל.

19. כנ"ל.

20. עי' בס' נשמת אברהם חיו"ד סי' רנ"ב אות ב' שהביא הרבה מקורות בזה.

21. ראה מה שכתב הרב נפתלי בר-אילן בענין מי שתורם לב או כבד להשתלה, ספר אסיא ז, עמ' 187-177, ובעמ' 184 שם, להלן עמ' 135-125, ובעמ' 132.

22. כי הרבה פוסקים חולקים על עצם יסודו של הרמנח"ח, ועי' מש"כ בזה יקירי הר"ר דוד הורוביץ שליט"א, בחוברת אור המזרח, ניסן תשמ"ז. והפוסק המפורסם בעהמח"ס משמרת שלום הביא (בספרו להל' אבלות) רק את דעתו של המנ"ח מבלי חולק.

ואח"כ מת האב, ועדיין הבן במצבו הקדום, דאם נחליט שדין הבן כחי – בתורת ודאי – אזי אין אמו צריכה חליצה, ואם נתפוס שהדבר בספק, אזי מספק יש לנו להצריך לאמו חליצה.

ושמעתי בשם אחד מחכמי דורנו שטען ואמר, שזה שמוטל במצב של מות מוחי דינו כחי בתורת ודאי, ושלפי דעתו, מותר לכהן לעמוד אצלו בסמוך לו באהל אחד ואין כאן אפילו ספק איסורא דטומאת כהנים. ולפי דברינו, ד"ז צע"ג, דבמות-מוחי, אפילו נתפוס שדינו כודאי חי מל"מ לכה"פ גוסס בודאי הוי, מאחר שכבר הותחלה בו שעת המיתה בזה שכבר מת אחד מהאברים שהנת"ב, וכמשנ"ת לעיל.

י. לחלק בין הגדרת ענין המות באדם ובבהמה

ושמענו הצעת אחד מגדולי רופאי זמננו שרצה לומר מכח סברא פילוסופית תיאולוגית, שהואיל וכל יחודו של האדם הוא בדעתו, יש לנו לקבוע את הגדרת המות לגבי אדם כמות-מוחי. ונראה שעפ"י הלכה הבדל זה [בין הגדרת המות באדם לבין הגדרת המות בשאר בע"ח] לא ניתן להאמר, דתנן באהלות (פ"א מ"ו) אדם אינו מטמא עד שתצא נפשו, ואפי' מגוייד ואפי' גוסס... וכן בהמה וחייה אינו מטמאין עד שתצא נפשם. הותזו ראשיהם אע"פ שמפרכסים טמאים וכו'. והמתבאר שמה מסתימת לשון המשנה [ודרשת הספרא שהובאה במפרשי המשנה שמה] שגדר יציאת נשמה באדם בהמה חיה ועוף ושרץ²³ – הכל אחד, ואין לחלק ביניהם, ואף דעדיין יש מקום לבעל הדין לחלוק ולומר, דאיה"נ דעדיין אין האדם מת ואינו מטמא עד שתצא נפשו ממש – באותה המדה של יציאת נשמה הדרושה בבהמה חי' ועוף, אך במות מוחו – כבר פקע ממנו הדין המיוחד של "אדם", וירד דינו להיות כדין הבהמה, אשר אין בו לאו דלא תרצת, לחדש מושג שכזה צריכים מקורות בגמרא, וזו לא שמענו מעולם. [כן שמעתי מכב' מו"ר הגר"ד הלוי סאלאווייטשיק,

23. ואם באת לחלק ביניהם, יהי' החילוק בין שרץ לשאר בעלי החיים, ודעת רש"י לחולין (כא). דמתני' דאהלות הותזו ראשיהן אע"פ שמפרכסין, טמאים, כזנב הלטאה שמפרכסת, אשרץ דוקא קאי, ועיי"ש בתוס' ד"ה הותזו ראשיהן שנחלקו ארש"י, וכתבו דהך מתני' קאי אבהמה חי' ועוף ולא גבי שרצים, כדפירש בקונטרס, [ועיי"ש בחי' הרשב"א מה הניעו לרש"י לפרש כן], והיה מקום לבאר בזה ולומר, דבשרצים קי"ל (מעילה ז.). דדם השרץ והבשר מצטרפים זה עם זה (לכעדשה לטמא, רש"י). דאין דמו חלוק מבשרו, וממילא "ל דה"נ אין לקבוע רגע המות עפ"י שהדם הפסיק מלזרום ולהסתובב בגוף, דאין על דמו דין דם, וכן עגמ' כריתות (כא). דאין בדם השרץ אי' דם, וה"נ "ל לענין דגים, דמבואר בכריתות שמה דאין עליו אי' דם, וממילא "ל דאין עליו דין דם כלל, ולא שייך לומר לגבי דגים כי הדם הוא הנפש, ומיושבת בזה תמיהת הר"י בתוס' שבת (עה.). ד"ה כי היכי, בצד חלזון ופוצעו, מ"ט אינו חייב על נטילת הדם משום נטילת נשמה. ד"ל דענין כי הדם הוא הנפש ומ"ל קטלה כולה וכו' לא שייך בדגים, דאין על דמן חלות דין דם, וממילא "ל דהגדרת ענין חיות וקביעות רגע המות ישונה בדגים ובשרצים, מההגדרה הקיימת לגבי שאר בע"ח, ועיי' חולין (עה.) פלוגתא דב"ש וב"ה – מאימתי דגים מקבלים טומאה, וכן עגמ' שבת (קז:) אמר שמואל השולח דג מן הים כיון שיבש בו כסלע חייב, ואולי "ל שיש קביעות שונה לרגע המות בשרצים ובדגים מחמת הך דינא דאין דמן חלוק מבשרו.

ישלח לו ד' מהרה רפ"ש מן השמים, בשעה שהגיד שיעורים על מס' סנהדרין בסוגיות הללו דטריפה וגוסס וכו'.

ואף דהתוס' חולין (מב:) ד"ה ואר"י כתבו לחלק בין טריפות דאדם לבין טריפות דבהמה, היינו דוקא בגדר "טריפה", אך לא בהגדרת המות וקביעת שעת יציאת הנשמה, דבזה בודאי שוים הם, וכנ"ל.

ודברי הרמב"ם פ"ב מרוצח ה"ח אינם ענין לכאן כלל, שקבע שהגדרת טריפה לענין דין רציחה [שההורג את הטריפה פטור, שדינו כגברא קטילא] תלוי בדעת הרופאים, ואילו בפ"י משחיטה הל' י"ב וי"ג כתב, שהל' טריפות דבהמה אינם תלויים בדעת הרופאים, והרי להדיא שחילק בין טריפות דאדם לטריפות דבהמה, ונראה פשוט דאינו ענין לנדון דידן כלל. חדא, דהגדרת טריפות – לחוד, ושעת יציאת נשמה – לחוד, וכמש"כ למעלה. ושנית, והוא העיקר, שלא התכוון הרמב"ם בכלל לחלק בין טריפות דאדם לבין טריפות דבהמה [כדברי התוס' חולין שהבאנו], אלא לחלק בין המושג של "טריפה" שבשו"ע יר"ד לענין מאכלות אסורות, לבין המושג של "טריפה" לענין הדין דגברא קטילא – שבהל' רוצח, וז"פ וברור וא"צ לפנים²⁴. ונראה פשוט דגם דברי הרמב"ם וגם דברי התוס', לא נגעו ולא פגעו בנדון דידן כל עיקר.

יא. הצעה לקבוע רגע המות בכח-תנועה מאוחד

ויש שהביאו מפייה"ש לאלהות (שם) דמשמע מדבריו דהגדרת חיות היינו כל זמן שתנועות כל האברים משתלבות יחד, והכל מאוחד ומאוחד לנערווע"ן סיסטע"ם מרכזי, וממילא, במות גזע המות, והתבטל ענין זה, דין אותו הבע"ח כמת. ונראה, שהמעייין בפנים בפייה"ש יראה שאין זה כוונתו להגדיר חיות (או מות), אלא כוונתו לבאר איזה תנועה מורה על כך שהבע"ח עדיין חי, ובאיזו תנועה לא איכפת לו, ואמרינן שדינו כמת, למרות מה שמתנועע. ולזה ביאר, שאם התנועה באה מאיזה כח נפרד בגוף, אזי תנועה שכזו איננה סימן לחיות. אך אם התנועה באה מכח המתפשט בכל האברים, אז התנועה משמשת כסימן לחיות. [ולפי"ז, ברור הדבר שהרמב"ם לא יסכים לאפשרות שהצענו למעלה, שבניטל הכבד דין האדם כמת, למרות מה שמהלך ומדבר וכו' וכו'], אבל עצם הגדרת החיות (או המות) לא כתב שמה. [ובביאור הנצי"ב לספרי (פ' חקת) עה"פ אשר ימות כתב בזה כלל אחר [שונה מכללו של הרמב"ם] לחלק בין תנועה המורה על חיות לבין תנועה שאינה מורה כל חיות].

24. וכן הבין הגר"ח"ע בתשובות אחיעזר (חאה"ע סוף סי' י"ב) וכ"ה באגר"מ חו"מ ח"ב עמוד ש"ו. והג"ר שלמה היימן נחלק על הגר"ח"ע בהבנת דברי הרמב"ם, וביאר דכוונתו ככוונת התוס' חולין הנ"ל, לחלק בין טריפות דאדם לבין טריפות דבהמה. [והו"ד בס' נר מרדכי (אילן) שבסוף הס' שט"מ למס' תמיד, עמ' 269].

יב. ענין הנשימה

אלא דצ"ע במה שהגדרנו ענין החיות עפ"י מרוץ הדם, ואילו בגמ' יומא (פה). למדו מקרא דכל אשר נשמת רוח חיים באפיו, דעיקר חיותא באפיה הוא, ולכאורה דברי הגמ' כאן סותרים לכל המקורות שהבאנו למעלה. ובפשוטו הי' נראים דברי מהר"ץ חיות²⁵ שהוכיח מדברי הרמב"ם במו"נ (ח"א פרק מ"ב) שאין אי-הנשימה הקובע את ענין המות, אלא שבדרך כלל משמש זה כסימן וכהוכחה לדבר שקיים מצב של מות, אשר הוא נקבע עפ"י תנאים אחרים, אלא שלפעמים יקרה שלא ינשום החולה כלל וכלל, "ולא יודע אם הוא מת או חי, ויתמיד זה הספק יום או יומים". ודברי הח"ס שכתב בתשובה (הנ"ל) שהכל תלוי בנשימה, "וכל הרוחות שבעולם אם ימלאו חפניהם רוח לא יזיונו ממקום תורתנו הקדושה" ג"כ לא ר"ל שענין הנשימה קובע את ענין החיים והמות, אלא רק ר"ל שהתורה הרשתה לנו להשתמש בסימן זה בכל המקרים. וע' רמב"ם פ"ד מאבל ה"ה, דמשמע דר"ל שלאחר הפסקת הנשימה צריכים לשהות מעט, וראיתי לח"א שכתב שזהו רק מטעם מנהג, וכלשונו של הרמב"ם בתחילת אותו הפרק – מנהג ישראל במתים ובקבורה כך הוא וכו', אך מעיקר הדין תפסינו [לפי דברי הח"ס], דתומ"י אחר שפסקה נשימתו דינו כמת. אכן באגר"מ (יו"ד ח"ב סי' קע"ד אות ב', ויו"ד ח"ג סי' קל"ב) הבין שכוונת הרמב"ם להצריך קצת המתנה מדינא, כלומר, דאי-הנשימה איננו הקובע של מיתה, אלא סימן לדבר שכבר ישנו להתנאי דמיתה, והוא [לפי מה שבררנו לעיל מהפסוקים ומהגמ'] הפסקת מרוץ הדם, אלא דענין הנשימה יותר קל לבדוק מאשר ענין זרימת הדם, שהרי זה מבחוח, וזה מבפנים. ולכך אמרו חכמים לבדוק בנשימה, ופשוט.

ומאי דאיתא במשנה דאהלות דבהותז ראשו אע"פ שעדיין הגוף מפרנס, דינו כמת ומטמא כבר, בפשוטו נראה דה"ט, דבימי התנאים כל שהותז ראשו, כבר התחיל כל דמו לישפך לחוץ דרך צוארו הפתוח, ואף שהדם עדיין ממשיך לזרום בעורקים על כמה דקות [עד שישפך כל כך דם לחוץ, שלא יהא בו עוד כדי לזרום], מאחר שזרם הדם הולך ונשפך לחוץ, אין זה נחשב כ"זרימת דם", אלא נחשב אדם זה כ"אין לו דמים". וכל השיטות שבפ"ק דחולין בענין נשברה מפרקתו ורוב בשר עמה, הכל על הדרך הנ"ל, מתי נחשב זרם-הדם כעומד ליפסק בקרוב כ"כ עד שאפילו הזמן המועט שעדיין הולך וזורם נדון כאינו זורם.

יג. חובת הטיפול בזה שכבר מת מוחו

והנה בחולה שכזה שכבר מת מוחו, הי' נראה פשוט דליכא חיוב להאריך את חייו, ועי' קריינא דאגרתא (קובץ אגרות הגאון הסטייפלער ז"ל, סי' ק"צ) שכתב, בעיקר היסוד דכל מה שאפשר להאריך חיי החולה [ואפי' אינו אלא לחיי שעה] צריכים לעשות, אמת שגם אני שמעתי בילדותי מימרא כזו, ולא ידעתי אם זהו מבר

25. עי' תולדות מהר"ץ חיות, מאת הרר"מ הרשקוביץ שליט"א, מוסד הרב קוק, תשל"ב, עמ' קסח-קעה, ובתחומין חלק ח' עמ' 441-440.

סמכא הוא, אבל בעיני ד"ז צע"ג. דביר"ד סי' של"ט מבואר דמותר להסיר דבר המונע פטירת החולה [כשעי"ז המונע יסוריו רבים], ורק מעשה בגופו אסור לעשות, וא"כ, להיות שב-ואל-תעשה לכאורה [במקום שעי"ז יתוספו לו יסורים] לא מצאתי איסור, ואדרבא יש ללמוד למנוע מזה... כל שאינו אלא לחיי שעה, ואין בו הצלה ממש, דמי לנדון הגוסס וכו'.

וכבר נתבאר אצלנו במק"א²⁶ שאף שאין האדם בעלים על חייו – לוותר עליהם, וכמש"כ הרדב"ז על הרמב"ם (ס"פ י"ח מסנהדרין) שאין נפשו של אדם קנינו, אלא קנין הקב"ה, שנאמר – הנפשות לי הנה וכו'²⁷, מכ"מ הוא כן נחשב כבעלים לענין לקבוע מתי מיקרי פיק"נ ומתי לא, ודומיא דכבוד אב ואם, לפי הצד שבתשו' מהר"ם שיק (חיר"ד סי' ר"ח) שגדר יסוד חיובו הוא בין אדם למקום, ולא בין אדם לחברו, ונמצא שאביו ואמו אינם הבעלים על הכבוד – למחלו, אך מכ"מ הם בודאי נחשבים הבעלים לענין לקבוע מהו הנקרא כבוד, ומה לא – דרצונו של אדם זהו כבודו, עיי"ש בפנים תשובתו.

ולפי"ז שפיר מובן הגמ' דסוטה (מו:): לענין העיר לוז שצובעין בה תכלת... שאף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה, אלא זקנים שבה, בזמן שדעתן קצה עליהן, יוצאין חוץ לחומה, והן מתים. הרי להדיא שאין חובה מוטלת תמיד על האדם להאריך את חייו בכל מאי דאפשר, אלא כל שדעתו קצה עליו, ולפי דעתו אינו כדאי להמשיך בחייו, תו אין בהארכת חייו משום חובת פיק"נ, [אא"כ גילה דעתו באופן שרובא דרובא דאינשי לא היו אומרים כמותו, דבכה"ג אמרינן דבטלה דעתו אצל דעת כל בני"א, ותונבא הוא דנקיט ליה, ואין בדבריו כלום²⁸]. וה"נ לכאורה דבר פשוט הוא, שרובא דרובא דאינשי הנמצאים במצב שכזה (של מות מוחי) לא היו רוצים להאריך את חייהם.

ומש"כ הגרשז"א (שליט"א) בחיבורו מנחת שלמה (סי' צ"א אות כ"ד) דאפילו אם החולה מצטער הרבה באופן כזה שמצד ההלכה מצוה לבקש עליו שימות, וכמש"כ הר"ן בנדדים דף מ'... מכ"מ גם באותה שעה שמבקש ומתפלל לד' שהחולה ימות, כ"ג חייב הוא להתעסק בהצלתו ולחלל עליו את השבת אפילו כמה פעמים וכו', ובס' נשמת אברהם (לי"ד סי' של"ט סק"ד) הביא ע"ש להבדיל בין טיפולים שגרתיים, לבין טיפולים שהם מחוץ לגדר השגרה, כל הדברים האלו צע"ג, דהפשטות הוא דברי הסטייפלער הנ"ל.

וכ"ה באגרות משה (ח"מ ח"ב עמוד ד"ש) דבכה"ג אין לרופאים ליתן לו מיני רפואות, אלא יניחוהו כמות שהוא... והיו בשוא"ת. וכפל הגאון ז"ל הדברים הללו עוה"פ (שמה בתחילת סי' ע"ד), שאם אין הרופאים יודעים שום רפואה... אלא להאריך קצת חייו כמו שהן ביסורים, אין להם ליתן רפואות כאלו וכו'. ועוד שילש

26. בית יצחק, שנת תשמ"ו, במאמר אליו הוא נושא את נפשו.

27. ועי' משפט שיילוק, בספר לאור ההלכה, מאת הגרש"י זוין ז"ל.

28. עי' מאמר הנ"ל (שבבית יצחק).

את הדברים (שמה בתחילת סי' ע"ה), שצריך להודיע זה להחולה ולשאול ממנו אם רוצה שיתנו לו רפואה דסמים אלו, שאם בחיי ייסורים רוצה יותר ממיתה, צריכים ליתן לו, ואם אין החולה רוצה לחיות בייסורים, אין ליתן לו סמי רפואה אלו וכו'.

יד. לקבל לב שהוסר מחולה בשעה שכבר מת מוחו

הנהגה אם נתפוס ונאמר שזה שכבר מת מוחו דינו כמת בתורת ודאי, אף דכל אברי המת אסורים הם בהנאה, מכ"מ יש להתיר אי זה במקום פיקו"נ, אך אם נתפוס שאין דינו כמת אלא כגוסס, נמצא שבשעה שלקחו הרופאים ממנו את לבו, עברו אאי' רציחה, ובזה יש להסתפק אם מותר לחולה אחר ליהנות מהלב הזה, מאחר שהוסר מהחולה האחר באופן של רציחה. וכמה מחכמי הדור טוענים, שהלא בין כה וכה יסירו הרופאים את לבו של זה, שהרי אצל הרופאים יש רשימה ארוכה של חולים הצריכים להשתלת לב, ואם ימאן חולה זה מלקבל את הלב הזה, הלא יתנוהו למישהו אחר, וא"כ אולי יש להתיר ליקח הלב הזה, מאחר שאין כאן אפילו גרם רציחה²⁹. ובפשוטו הי' נראה דאין היתר זה כ"כ פשוט, דהרמב"ם כתב (בפ"ה מיסוה"ת ה"ה) שאם אמרו להם עובדי כוכבים תנו להם אחד מכם ונהרגנו, ואם לאו, נהרגו כולכם, יהרגו כולם ואל ימסר להם נפש אחת מישראל. ועיי"ש בכס"מ שהרמ"ך הקשה, דלא ידענו טעמא מאי, דהא מסיק בגמרא דמשו"ה אמרינן בשפיכת דמים יהרג וא"י, דסברא הוא, מאי חזית דדמא דידך סומק טפי, והכא – ליכא האי סברא, דהא יהרגו כולם והוא עצמו, ומוטב שיהרג הוא עצמו ואל יהרגו כולם. ועיי"ש בכס"מ שתי', דלאחר שהוקשה נערה המאורסה לרוצח, ובנערה המאורסה מאי דאמרינן יהרג וא"י אין זה עוד מכח הך סברא לחוד, אלא מדין יהרג וא"י, אזי ממילא ילפינן מהך היקשא גופא – מדהוקש רוצח לנערה המאורסה, דאף במקום דלא שייכא הך סברא דמאי חזית, נמי יש לנו לומר שיהרג וא"י בשפיכת דמים³⁰.

ועד"ז יש להבין הגמ' דר"פ איזהו נשך (סב). שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותים שניהם – מתים, ואם שותה אחד מהם, מגיע לישוב, דרש בן פטורא, מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו, עד שבא ר"ע ולימד, וחי אחיך עמך, חיך קודמין לחיי חברך, ועי' מנ"ח (מצוה רצ"ו) שכתב (לענין דין יהרג וא"י) ודוקא אם כופין אותו לעשות מעשה, אבל אם כופין אותו שיניח לזרוק א"ע על התינוק, א"צ למסור נפשו, כיון דלא עביד מעשה, ואינו מחוייב להציל חברו בדמו, כי אדרבא, מאי חזית דדמא דחבריה סומק טפי, אדרבא דמא דידיה סומק טפי, כ"כ התוס' בסנהדרין וביומא בפשיטות... וכבר כתבתי בשם הספר תוספת יוה"כ דהרמב"ם לא ס"ל לחלק בין עושה מעשה ובין אין עושה מעשה. ואני תמה על רבותינו בעלי התוס', שכתבו דבר זה לסברא, והיא אינה מוסכמת לבעלי הש"ס, דמבואר בפרק איזהו נשך שנים שהיו מהלכין וכו'... והנה

29. ראה למשל מה שהובא בשם בעל ה"נשמת אברהם" ספר אסיא ז, עמ' 142, להלן עמ' 224, הערה 11.

30. ועי' תשו' אחיעזר (חיו"ד סי' ט"ז אות ה').

לבן פטורא אף דאינו עושה מעשה כלל בחברו, וגם חברו ימות והוא ג"כ, מכ"מ אסור להחיות עצמו, וכו'. ושמעתי בביאור ענין זה מכב' מו"ר הגר"ד הלוי סאלאווייטשיק, בשם הגר"ח ז"ל, דאף ר"ע מסכים בזה – ביסוד הענין – עם בן פטורא, שאסור לאדם להחיות את עצמו עי"ז שמת חברו, אלא דהכא מיירי – שביד אחד מהן הי' קיתון של מים, שהמים היו שלו, ונמצא שחיייו שלו לא היו בסכנה כלל, ולפיכך מותר לו לשתות את המים. אבל אילו היו שנים מהלכין במדבר, וקיתון מים של הפקר מונח לפניהם, אזי בכה"ג אף ר"ע הי' מסכים לדינא עם בן פטורא – שמוטב שימותו שניהם³¹, כי בכה"ג סכנת נפשותיהם כרוכות הן זב"ז, ועי"ז שהאחד שותה נמצא מחיה את נפשו עי"י מות חברו, וזה אסור³².

ולכאורה הי' נראה לומר דהוה"נ בנד"ד, דאם נתפוס שהחולה הזה למרות שכבר מת מוחו, עדיין דינו כחי, א"כ נמצא שהחולה השני המקבל את לבו, מחיה את נפשו עי"י מיתת חברו, וזה אסור אפילו אליבא דר"ע.

מקור: ספר אסיא ז', עמ' 188-206, 1993

31. וכו"ה בס' פסקי תשובה ח"ג סי' רנ"ו בהערות ע"ש תשו' יד אליהו (סי' מ"ג).

32. מסקנה זו נוגדת את דעת החזו"א בליקוטים לב"מ שם. - העורך